

ДИСКУРСИ ВІЙНИ DISCOURSES OF WAR

Аналіз текстових і візуальних описів
повномасштабного російського вторгнення в Україну
в контексті згадок про Другу світову війну та Голокост

Analysis of textual and visual accounts of the full-scale
Russian invasion of Ukraine in the context of references
to the Second World War and the Holocaust

ЗМІСТ

TABLE OF CONTENTS

Огляд	3
Базові припущення	4
Дані й методи	5
Практичне застосування й можливості для подальших досліджень	7
Ключові тези	8
Авторський колектив	12
Приклади текстових джерел	14
Приклади візуальних джерел	16

ЧИТАТИ УКРАЇНСЬКОЮ →

Overview	18
Basic assumptions	19
Data and methodology	20
Practical applications and potential	22
Interim conclusions	23
Credits	27
A selection of textual sources	29
A selection of visual sources	31

IN ENGLISH →

ОГЛЯД

Відправною точкою проєкту стало визнання характерної риси українських наративів про повномасштабне російське вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, а саме тенденції до порівняння цієї війни з Другою світовою війною та Голокостом. Такі порівняння не виникли спонтанно в 2022 році, їх почали використовувати 2014-го, із початком тривалої війни, яку росія веде проти України. Однак зростання їх кількості та якості після 24 лютого сформувало окремий дискурсивний напрям, помітний як в Україні, так і поза її межами.

Основна мета проєкту на цьому етапі полягала в тому, щоб зібрати, проаналізувати та інтерпретувати різні текстові й візуальні форми, які становлять український суспільний дискурс про теперішню війну, прямо або опосередковано пов'язуючи його з образами Другої світової війни й Голокосту. Нам було цікаво, як такі аналогії формують сприйняття нинішнього повномасштабного російського вторгнення в Україну і, водночас, сприйняття Другої світової війни та Голокосту у царині колективної пам'яті.

БАЗОВІ ПРИПУЩЕННЯ

З одного боку, порівняння нинішньої війни з Другою світовою війною і Голокостом спрямоване на те, щоб озвучити, описати й наголосити сучасний український досвід. З іншого боку, такі порівняння свідчать про особливу роль, яку колективна пам'ять про Другу світову війну та Голокост відіграє в українському публічному дискурсі. Отже, із цього ракурсу розповіді про сьогодення та розповіді про минуле зіставляються й переплітаються в такий спосіб, що взаємно впливають і підсилюють одна одну.

«Розповіді про сьогодення та розповіді про минуле зіставляються й переплітаються в такий спосіб, що взаємно впливають і підсилюють одна одну.»

Завдяки цим порівнянням сьогодення не тільки нагадує нам про минуле, а й певним чином прирівнюється до нього та ототожнюється з ним. Минуле повертається (так, ніби воно ніколи й не було минулим) як повторно заподіяне страждання, однак кожне заподіяне страждання автоматично відтворює минуле – така собі нескінченна діалектика. Порівняння утворюють певний двосторонній плин часу в українському дискурсі: із минулого через сьогодення в майбутнє і, навпаки, з майбутнього через сьогодення в минуле. Минуле розповідає нам щось нове про сьогодення, про те, що відбувається зараз, але тільки за умови, що про минуле згадують знов, що його повернення відчутне, що воно окреслює горизонт того, що може стати майбуттям. Однак, з іншого боку, сьогодення також повідомляє нам щось нове про минуле, щось досі невимовлене.

Аналізуючи та інтерпретуючи окреслені паралелі, ми не даємо жодної моральної або етичної оцінки, а радше прагнемо визначити, зокрема, як формуються правила визначення «правильного» й «неправильного». Нас цікавить корисність і ефективність нарративу в здійсненні інформаційної політики та досягненні комунікативних цілей. Разом із тим, ми також вказуємо на суттєві відмінності між теперішнім повномасштабним російським вторгненням в Україну і Другою світовою війною, які, у разі некритичного порівняння, розмивають специфіку обох подій і деформують їх розуміння в суспільстві.

ДАНІ Й МЕТОДИ

Дослідницька група задокументувала, проаналізувала та проінтерпретувала (кількісно і якісно) порівняння нинішнього етапу російського вторгнення в Україну та Другої світової війни. Порівняння, використані в дослідженні, можна поділити на кілька груп. Першу групу формують неологізми, що з'явилися на початку вторгнення (наприклад, «рашизм», «Путлер»). До другої групи належать запозичені слова, які різною мірою посилаються на контекст Другої світової війни або звертаються до нього (як-от «окупація», «колабораціонізм», «геноцид», «винищення», «гауляйтер» тощо). У рамках третьої групи ці два контексти зіставляються в межах візуальної сфери. Такі порівняння охоплюють фотографії, малюнки та інші зображення, які вказують на близькість між минулим і сьогоденням. Насамкінець, найскладніші порівняння можна знайти у деталізованих дописах про теперішнє вторгнення, які не лише пов'язують дві дійсності в межах єдиної згадки або аналогії, а й вибудовують складний наратив, що пов'язує минулих і теперішніх учасників подій, учинки, ставлення, місця й наслідки.

«Найскладніші порівняння можна знайти у деталізованих дописах про теперішнє вторгнення, які не лише пов'язують дві дійсності в межах єдиної згадки або аналогії, а й вибудовують складний наратив, що пов'язує минулих і теперішніх учасників подій, учинки, ставлення, місця й наслідки.»

Наші пошуки вирізнялися поєднанням низхідного та висхідного підходів. Ми зібрали джерела, створені на рівні окремих установ і на загальнодержавному рівні (наприклад, виступи Президента України В. Зеленського, повідомлення різних міністерств у соціальних мережах, статті про офіційні поминальні церемонії), джерела, які пов'язані з популярними ЗМІ та журналістами (приміром, статті в газетах, на порталах, теле- й радіопередачі), розповіді «пересічних» користувачів, опубліковані в соціальних мережах, оприлюднені як коментарі під новинними статтями або поширювані у вигляді мемів чи вірусних відеороликів. Нас цікавили лише вже наявні джерела, створені незалежно від наших досліджень.

Щоб зібрати великий і репрезентативний масив джерел, ми співпрацювали з компанією SoTrender, яка спеціалізується на інтернет-пошуку та аналізі згідно з попередньо визначеними темами. Вона сканувала Інтернет у пошуках джерел (написаних українською мовою і таких, що походять з України, у період 24 лютого – 31 грудня 2022 року), які містять порівняння теперішнього повномасштабного вторгнення росії в Україну із Другою світовою війною, і збрала масив джерел, що налічує понад 65 тисяч записів, отриманих із соціальних мереж і вебсторінок, у такий спосіб створивши базу даних і архів цього дискурсу. Наступним кроком був аналіз джерел у кількісному зрізі та інтерпретація в якісному. Кількісні дані було проаналізовано за певний відрізок часу, завдяки чому виявлено тенденцію до зниження кількості вмісту й індексу взаємодії (найбільший обсяг джерел і найактивніша взаємодія припали на початок вторгнення, у період із березня до травня 2022 року).

«Зібрали масив джерел, що налічує понад 65 тисяч записів, отриманих із соціальних мереж і вебсторінок, у такий спосіб створивши базу даних і архів цього дискурсу.»

Вибрані приклади з величезної кількості джерел (на основі їхнього індексу взаємодії, популярності та відповідності тематичному моделюванню) було завантажено до програмного забезпечення для якісного аналізу даних і закодовано відповідно до методу обґрунтованої теорії (grounded theory). Потім, на основі закодованого дослідницького матеріалу, учасниці й учасники дослідницької групи написали низку інтерпретаційних есе із застосуванням критичних теорій, застосованих у рамках культурознавчої парадигми.

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ Й МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проєкт не є суто академічним, його результати можна застосовувати безпосередньо до дискурсивних практик і таким чином впливати на них. Він може бути корисним у різних сферах публічної комунікації, як-от інформаційна політика, саморефлексивний дискурс, робота із суспільними емоціями, критичний аналіз, комунікативні стратегії, оновлення практик ушанування пам'яті, розуміння культурних символів. Здобутки проєкту можуть слугувати освітнім матеріалом для підвищення обізнаності істориків, політиків, активістів, учителів і освітян, а також лягти в основу формулювання різних стратегій щодо колективної пам'яті.

Це звіт про перший етап проєкту. У попередніх висновках ми визначили, зокрема, потенційні напрями подальших досліджень, як теоретичних, так і практичних.

КЛЮЧОВІ ТЕЗИ

- * Райнгат Козеллек зазначав, що «події – це неповторні випадки, які дивують тих, із ким вони трапляються. І все ж ця неповторність в історичному плані розгортається повторюваними шляхами, зафіксованими у формулюваннях неповторного досвіду попередніх поколінь». На думку згаданого німецького історика, в людей ніколи не було «правильної» (сучасної, точної, безпомилкової тощо) мови для вираження їхнього травматичного досвіду. Тож неповторність і новизна переживань завжди передавалися через повторювані минулі поняття й образи, які вже утвердилися в різних дискурсах, створюючи в такий спосіб – подекуди ненавмисно – порівняння минулого і сьогодення.
- * Здатність дистанціюватися від безпосереднього досвіду і представляти його в критичний і саморефлексивний (також і щодо самих методів представлення) спосіб є розкішшю мирного часу. Реальне переживання травматичного досвіду створює умови, які роблять дистанціювання (фізичне, інтелектуальне, культурне тощо) майже неможливим «тут і зараз» у повсякденному житті.
- * Тотальна війна – це трансформаційна подія, яка залишає небагато простору для формування зовнішнього погляду. Отже, негайне сприйняття й озвучування своїх переживань за допомогою понять і образів, які потрапляють «під руку» (в цьому випадку йдеться про порівняння повномасштабного російського вторгнення в Україну з Другою світовою війною), дає змогу людям виразити свої миттєві випробування за допомогою термінів, які водночас знайомі та значущі для них, з упевненістю, що це точно відображає їхню поточну ситуацію.
- * Топоси Другої світової війни та Голокосту – килимові бомбардування, масові вбивства, примусові депортації тощо – розпізнають у рамках дискурсу минулого й переживають як сучасні (в межах згаданих паралелей) одночасно.
- * Нинішні порівняння повномасштабного вторгненням росії в Україну і Другої світової війни можна розглядати як екранні спогади (*screen memories*) – як минулі аналоги, що екранують або блокують повне й відкрите вираження й відображення теперішньої реальності у всій її унікальності та специфічності. Порівняння, про які йдеться, слугують певним буфером, що дає змогу пережитому «тут і зараз» досвіду бути «перетравленим» сучасним українським публічним дискурсом.

- * Голокост є уособленням геноциду, а Друга світова війна – втіленням тотальної війни. Порівняння теперішнього повномасштабного російського вторгнення в Україну з тими минулими подіями мають на меті, зокрема, вплинути на основи західної цивілізації, передусім за допомогою переосмислення топосу «Ніколи знову». Гасло «Ніколи знову» конструктивно змінюється у рамках теперішнього українського суспільного дискурсу, з метою показати, що саме те, що не мало повторитися, відбувається знову, – а це є провалом для наших суспільств.
- * Незважаючи на те, що порівняння продиктовані благими намірами, вони, однак, іноді не беруть до уваги ключові відмінності між нинішніми обставинами і ситуацією в минулому, що спотворює інтерпретаційну дискурсивну перспективу українського суспільства. На когнітивному рівні ці порівняння можуть не враховувати важливі відмінності у поданні досвіду в минулому і сьогодні. Після 1945 року з'явилися нові засоби масової інформації і методи її поширення, нові жанри, можливості громадської реакції; змінилися очікування від споживачів інформації тощо. Саме по собі порівняння, яке аналізуємо, не дає змоги чітко зрозуміти, що робить сучасний злочин злочином у своїй суті – не простим «повторенням історії», а новими її розділами, що розгортаються на наших очах. Тож те, що оприявнюється, підкреслюється або озвучується за допомогою аналогій, водночас приховує чи розмиває специфіку поточної ситуації.
- * Центральне інтерпретаційне питання розглянутих аналогій полягає в тому, як минулі ролі перетворюються на теперішні й, водночас, як теперішні ролі та вчинки співвідносяться з їхніми минулими аналогами. Попри те, що відбувається дегуманізація українців і російські окупанти коять злочини геноциду, ототожнення жертв теперішнього вторгнення з євреями під час Другої світової війни є проблематичним і чутливим як під політичним кутом зору, так і з погляду інтерпретації. З-поміж іншого, це стосується активного опору та бойових дій. Ба більше, існує міжнародна військова та гуманітарна допомога, а також визнання та висвітлення в медіа – хай навіть і в недостатньому обсязі. Також не існує жодного «місцевого населення», яке могло б допомагати злочинцям, за винятком окремих колаборантів. Жертви нинішнього вторгнення не є відчуженими.
- * Ототожнення російських загарбників із німецькими нацистами приписує їм не тільки послідовну ідеологію, якої їм, очевидно, бракує, а й занадто багато й занадто мало влади водночас. У цьому контексті паралелі використовують для того, щоб заразом звеличити й принизити росіян: вони ніби воліють стати

такими самими впливовими, як і нацисти, хоча це геть не так; їхні цілі нібито схожі, але «діяльність» зображують мізерною й часто сміховинною, а вторгнення – як щось хаотичне, а не ретельно сплановане й реалізоване.

- * Путіна прирівнюють до зла, виразником якого раніше був нацистський режим під проводом Гітлера, однак це порівняння часто видається карикатурним, із підкресленням слабкості одного чи обох диктаторів. Як Гітлер був переможений у минулому, так і Путін скоро буде переможений. У культурному плані злий двійник (*doppelganger*) символізує смерть того, хто зустрічає свого близнюка, тож є поганим знаменням, що передвіщає неминучу смерть Путіна, оскільки Гітлер уже мертвий і на нього це пророцтво не поширюється. Окрім того, Путін є не тільки близнюком Гітлера-диктатора, а й реінкарнацією Гітлера-антихриста, що явно відображено в образах із формальним представленням Гітлера або без нього.
- * Напрямок створення паралелей, про які йдеться у проєкті, – не від минулого до сьогодення, а навпаки – від сьогодення до минулого. Відображення сьогодення не просто відбувається за допомогою минулого, воно буквально тримається його – і на візуальному, і на текстовому рівнях. Отже, знакові образи та фрази, пов'язані зі злочинами минулого, слугують джерелом легітимізації та визнання для злочинів сучасних – так, ніби звірства, вчинені в минулому, легші для розуміння й оцінки, ніж теперішні, яким, своєю чергою, доводиться шукати власне «визнання» та «визначення» в минулому. Таке зіставлення подає нинішню реальність не тільки як «продовження» або «повторення» минулого, а і як «друге вбивство» та «злочин проти пам'яті», що посилює нинішній травматичний досвід настільки, що він, позірно, перевершує минулий.
- * Порівняння нинішнього російського вторгнення в Україну та реалій Другої світової війни й Голокосту – у контексті місць подій на теренах України, а також України як місця подій – можна глибше зрозуміти за допомогою поняття хронотопу. Коли в наші дні українські місця пам'яті, пов'язані з Другою світовою війною й Голокостом, стають мішенями російських окупантів, проголошують, що «історія повторюється». Таке порівняння можливе саме завдяки тому, що ті самі місця потерпають від нападів: немов усередині хронотопу час плине у зворотному напрямку, тим самим розкриваючи та посилюючи травматичне минуле цих місць у нинішніх, нібито настільки ж травматичних обставинах. Яскравим прикладом такого зіставлення є Бабин Яр. 1 березня 2022 року російські війська завдали удару по місцевості, де від кінця вересня 1941 року німецькі нацисти вбили понад сто тисяч жителів Києва, здебільшого євреїв.

- * Досліджуючи український візуальний дискурс, ми помічаємо свідомі інтертекстуальні зв'язки. Тут ідеться не просто про запам'ятовування історичних подій, ідеться про активне представлення через культурні символи, ритуали та візуальні методи подання інформації. У контексті українського візуального дискурсу символіка візуальних образів створює наративи, які подекуди мають суперечливі значення. Це відповідає концепції, яка перегукується з політичною філософією Жака Рансьєра: за допомогою використовуваного французьким мислителем поняття «дисонанс» (*dissonance*) поточне дослідження візуальних образів, які наповнюють українські ЗМІ та соціальні мережі, відображає специфічний символічний ландшафт і розтлумачує те, як українці конструюють наратив, що сплітає воєдино безладний час із відгомонами Голокосту та Другої світової війни.
- * У контексті політики пам'яті є підстави говорити про відмову від традиційних наративів про війну, коли певну історичну подію можливо визначити лише в один спосіб. Натомість, використовуючи концепцію «незгоди» (*dissensus*), ми можемо розглядати політику пам'яті як битву різних інтерпретацій і голосів, які конкурують одне з одним і протистоять одне одному.
- * Сучасний український дискурс про російське вторгнення функціонує як палімпсест – у тому сенсі, як це поняття розуміє його автор Андреас Гюйссен. Однак порівняння, про яке йдеться в проєкті, спрямоване – що, можливо, парадоксально – на остаточне завершення ланцюжка подій, які розгорталися з «нульової точки», до якої нас відсилає гасло «Ніколи знову». Завдяки такому порівнянню створюється певне апокаліптичне й маніхейське бачення останньої битви між добром і злом (між українцями й росіянами) – тієї, яка триває нині, зокрема, для того, щоб знайти завершення (*closure*) Другої світової війни й Голокосту. Це означає, що якщо Україна виграє нинішню війну, вона також переконливо «виграє» у реаліях колективної пам'яті, Другої світової війни і, нарешті, відновить порядок у західній цивілізації.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Дослідження стало можливим завдяки україно-німецькому проєкту «Мережа пам'яті», який утілюється Фондацією «Меморіал убитим євреям Європи» (Берлін) у партнерстві з ГО «Український центр вивчення історії Голокосту» (Київ) і ГО «Інша освіта» (Київ) та за фінансування Міністерства закордонних справ Німеччини. Докладніше про проєкт «Мережа пам'яті»: netzwerk-erinnerung.de/uk/

КОМАНДА ДОСЛІДНИЦЬ І ДОСЛІДНИКІВ

Павел Добросельські (Paweł Dobrosielski, Ph.D.) – академічний керівник проєкту, доцент факультету польських студій Інституту польської культури Варшавського університету (Польща).

Віталій Бобров – координатор проєкту «Мережа пам'яті» (2020–2023 рр.), керівник освітніх проєктів Українського центру вивчення історії Голокосту (м. Київ, Україна).

Олександра Вроблевська (Aleksandra Wróblewska) – наукова співробітниця проєкту «Мережа пам'яті» (2020–2023 рр.), працівниця Фонду «Меморіал убитим євреям Європи» в м. Берлін. Олександра – випускниця факультету культурної антропології Інституту польської культури Варшавського університету (2006 р.) та Академії театральних практик «Гардзеніце» (2001 р.).

Петро Долганов – кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та освітніх інновацій Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (Україна). Петро також є співзасновником громадської організації «Мнемоніка», редактором

рубрики «Подолання минулого» в міжнародному інтелектуальному журналі «Україна Модерна».

Валерія Карпань – аспірантка за напрямом сучасного мистецтва Коїмбрського університету (Португалія), магістр культурології Національного університету «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна). Основними напрямками її досліджень є партисипативне мистецтво, колоніальний і постколоніальний дискурси в контексті східноєвропейських студій, представлення та вшанування пам'яті, можливості творчого протесту та партисипативне картографування. Валерія є співзасновницею громадської організації «Культурні географії» та ініціативи «Географії дітей» на її базі. Із 2018 року є учасницею мистецького дуету «Variable name / Назва змінна».

Марія Кравченко – культурна менеджерка й дослідниця. Із 2021 року – викладачка кафедри культурології Українського католицького університету. 2022-2023 рр. – координаторка досліджень у проєкті «Протидія наративам російської пропаганди про Україну в західних медіа» (ГО «Львівський медіафорум»). Основною сферою її досліджень є коротко- й довгостроковий вплив культури та креативних сфер діяльності на суспільство й розвиток спільнот.

Марина Хрипун – художниця, кураторка, дослідниця. Нині здобуває ступінь магістра кураторства в коледжі мистецтв Коїмбрського університету (Португалія). Марина є учасницею та співзасновницею мистецького дуету «Variable name / Назва змінна», а також членкинею громадської організації «Культурні географії», у якій вона досліджує мистецтво та мультимодальну антропологію, приділяючи основну увагу візуальній культурі, пам'яті та її вшануванню, ідентичності й самоорганізації.

ПРИКЛАДИ ТЕКСТОВИХ ДЖЕРЕЛ

- Так і сталося. І потвори почали повтори. І наші міста, які пережили страшну окупацію, – настільки, що 80 років мало, щоб про неї забути, – знову побачили окупанта. І отримали другу дату окупації у своїй історії. А деякі, як-от Маріуполь, – третю. За два роки окупації нацисти вбили в ньому 10 тисяч мирних людей. За два місяці окупації РФ убила 20 тисяч.

Через десятиліття після Другої світової темрява повернулася в Україну... В Україні влаштували криваву реконструкцію нацизму. Фанатичне наслідування цього режиму. Його ідей, дій, слів і символів. Маніакальне – до деталей – відтворення його звірств та «алібі», що начебто надають злу священну мету. Повторення його злочинів і навіть спроби перевершити «вчителя» та посунути його з п'єдесталу найбільшого зла в історії людства. Встановити новий світовий рекорд із ксенофобії, ненависті, расизму й кількості жертв, до якої вони можуть призвести.

ДЖЕРЕЛО →

- росіяни спалюють убитих мирних жителів у крематоріях в Маріуполі, як нацисти робили це у концентраційних таборах під час Другої світової війни. Як передає Укрінформ, про це глава Української греко-католицької церкви Святослав

заявив у щоденному воєнному зверненні у 43-й день війни рф проти України, повідомляє пресслужба УГКЦ.

За його словами, учора стало відомо, «що росія до Маріуполя разом зі своєю артилерією, ракетами, важкою зброєю привезла мобільні крематорії, у яких день і ніч спалює невинно вбитих цивільних людей».

«Такого типу крематорії біля цивільних міст Європа бачила лише в часи Другої світової війни у Майданеку, в Аушвіці та інших відомих нацистських концтаборах. Дим крематорію знову підноситься до небес з української землі», – заявив предстоятель УГКЦ.

ДЖЕРЕЛО →

- У мерії зауважили, що «так само понад 75 років тому діяли нацисти» – грабували музеї та вивозили до себе. «Рашисти впевнено повторюють їх шлях, але вже під іншим прапором та гаслом. Вони повернули у наш дім “ніколи знову”. Покарання буде, а на воєнних злочинців чекає кара. Ми все повернемо до українського Маріуполя!», – наголосили у міськраді.

ДЖЕРЕЛО →

ПРИКЛАДИ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ

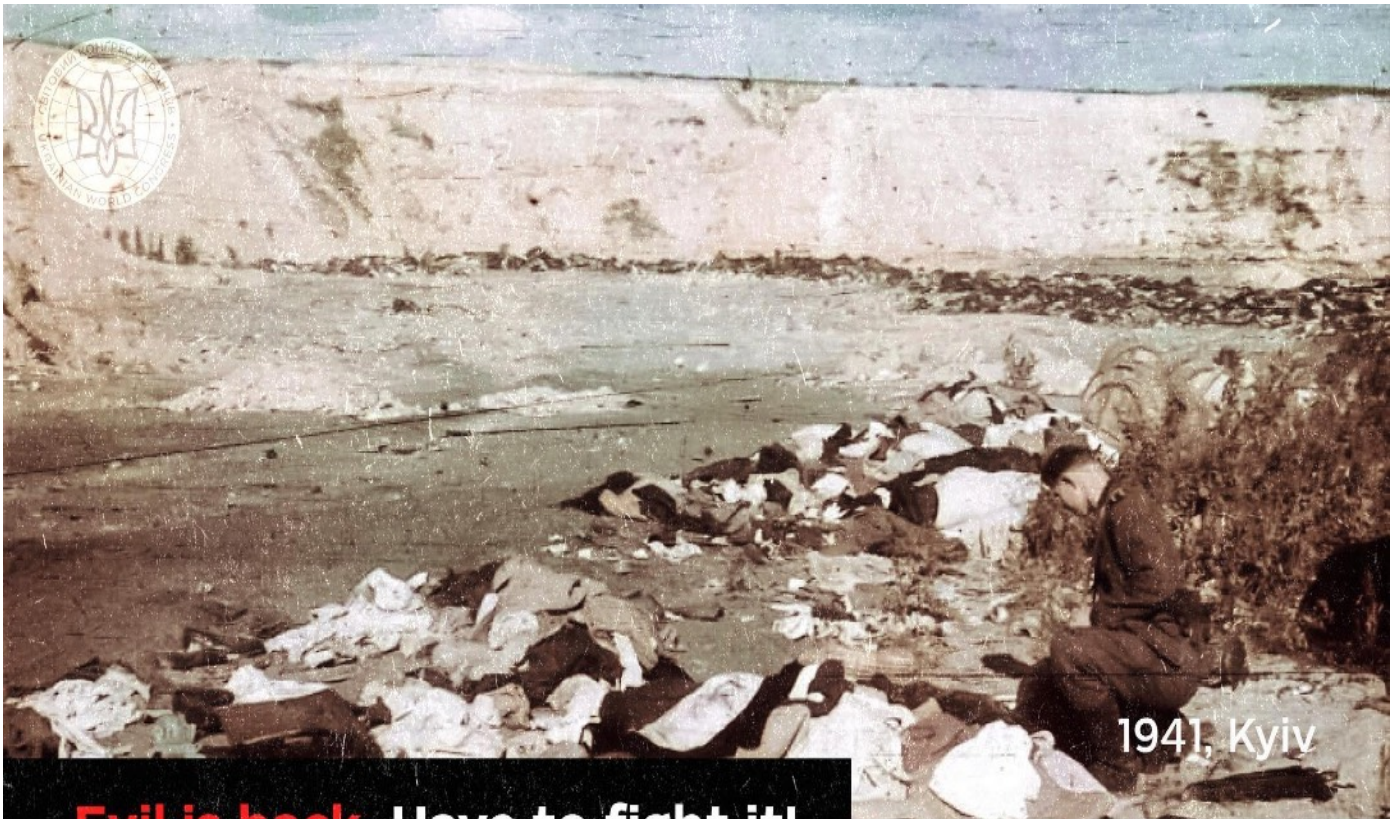

ДЖЕРЕЛО →

ДЖЕРЕЛО →

1941, Kyiv

Evil is back. Have to fight it!

2022, Izyum

ДЖЕРЕЛО →

OVERVIEW

The starting point for the project was the acknowledgement of a distinctive trait within Ukrainian narratives on the full-scale Russian invasion of 24 February 2022 – namely the tendency to compare this war with the Second World War and the Holocaust. Such comparisons did not emerge spontaneously in 2022 but rather originated in 2014 with the beginning of the ongoing war waged by Russia against Ukraine. However, the increased prevalence of such comparisons after 24 February 2022 formed a separate discursive pattern, recognised as such both in Ukraine and abroad.

The main aim of the project so far has been to collect, analyse and interpret various textual and visual forms of representation within the Ukrainian public discourse on the current war that draw direct or indirect parallels with the imagery of the Second World War and the Holocaust. We are interested in how such analogies shape perceptions of the current full-scale Russian invasion of Ukraine and, simultaneously, perceptions of the Second World War and the Holocaust within the realm of collective memory.

BASIC ASSUMPTIONS

On the one hand, comparisons between the current war and the Second World War and the Holocaust are aimed at voicing, describing and amplifying contemporary Ukrainian experiences. On the other hand, such comparisons also attest to a specific role that collective memory of the Second World War and the Holocaust plays within Ukrainian public discourse. From this perspective, accounts of the present and accounts of the past are therefore juxtaposed and intertwined in such a way that they influence and amplify each other.

“Accounts of the past are therefore juxtaposed and intertwined in such a way that they influence and amplify each other.”

As a result of these comparisons, the present not only reminds us of the past, but is somehow equated and identified with it. The past returns – as if it had never gone away – as re-inflicted suffering, yet at the same time, each and every instance of suffering automatically reinstates the past, in a kind of never-ending dialectic. The comparisons pertain to a certain two-way passage of time that can be identified within the Ukrainian discourse – from the past through the present into the future and, inversely, from the future through the present to the past. The past tells us something new about the present, but only on the condition that it itself is recounted once again, that it returns in a tangible form, as if it is the past that is narrating the current course of events and setting the scene for what might happen in the future. However, on the other hand, the present also tells us something new about the past, something that has not yet been voiced.

When analysing and interpreting the comparisons in question, we are not making any moral or ethical evaluation, rather we seek to determine, among other things, how the parameters for establishing what is “right” and what is “wrong” are constructed. Our interest lies in identifying a narrative’s usefulness and efficiency in transmitting official information and achieving communicative goals. That being said, we do point out significant differences between the current full-scale Russian invasion of Ukraine and the Second World War, which, when compared uncritically, blur the specificity of both and alter the way they are understood by the public.

DATA AND METHODOLOGY

The research team documented, analysed and interpreted comparisons between the current Russian invasion of Ukraine and the Second World War using both quantitative and qualitative methods.

Examples of the comparisons in question can be divided into a few groups. First and foremost are the neologisms that appeared at the beginning of the invasion (e.g. “rashism” or “Putler”). The second group comprises loan words that refer directly or indirectly to the context of the Second World War (e.g. occupation, collaboration, genocide, extermination, Gauleiter, etc.). The third group similarly juxtaposes past and present to a greater or lesser degree, but within the visual sphere. These comparisons encompass photographs, drawings and other images that point to the relationship between the past and the present. Finally, the most complex comparisons can be found in elaborate accounts on the current invasion that not only connect the two realities within a singular mention or analogy, but also build up an intricate narrative that makes associations between the individuals, deeds, attitudes, places and outcomes from past and present.

“The most complex comparisons can be found in elaborate accounts on the current invasion that not only connect the two realities within a singular mention or analogy, but also build up an intricate narrative that makes associations between the individuals, deeds, attitudes, places and outcomes from past and present.”

The project adopted both a top-down and a bottom-up approach. We collected sources created on an institutional and on a governmental level (e.g. speeches by President Zelenskyy, social media content from various ministries, official remembrance ceremonies) and by mainstream media and journalists (e.g. newspapers, websites, TV and radio stations), along with accounts by “ordinary citizens” posted on social media as comments under news articles or passed around as memes or viral videos. We were interested only in already existing sources produced independently of our research.

In order to collect an extensive and representative body of sources we cooperated with SoTrender, a company that specialises in internet searches and analysis of predefined topics. It scanned the internet for sources (written in Ukrainian and that appeared in Ukraine in the period between 24 February 2022 and 31 December 2022) that draw comparisons between the current full-scale Russian invasion of Ukraine and the Second World War. It compiled a body of sources containing over 65,000 entries harvested from social media and webpages and created a database and an archive of this discourse. These data were subsequently analysed quantitatively and interpreted qualitatively. The quantitative data were analysed in terms of the date on which they appeared, revealing a decreasing trend in terms of content quantity and engagement (the most content and highest engagement occurred at the beginning of the invasion, from March to May 2022).

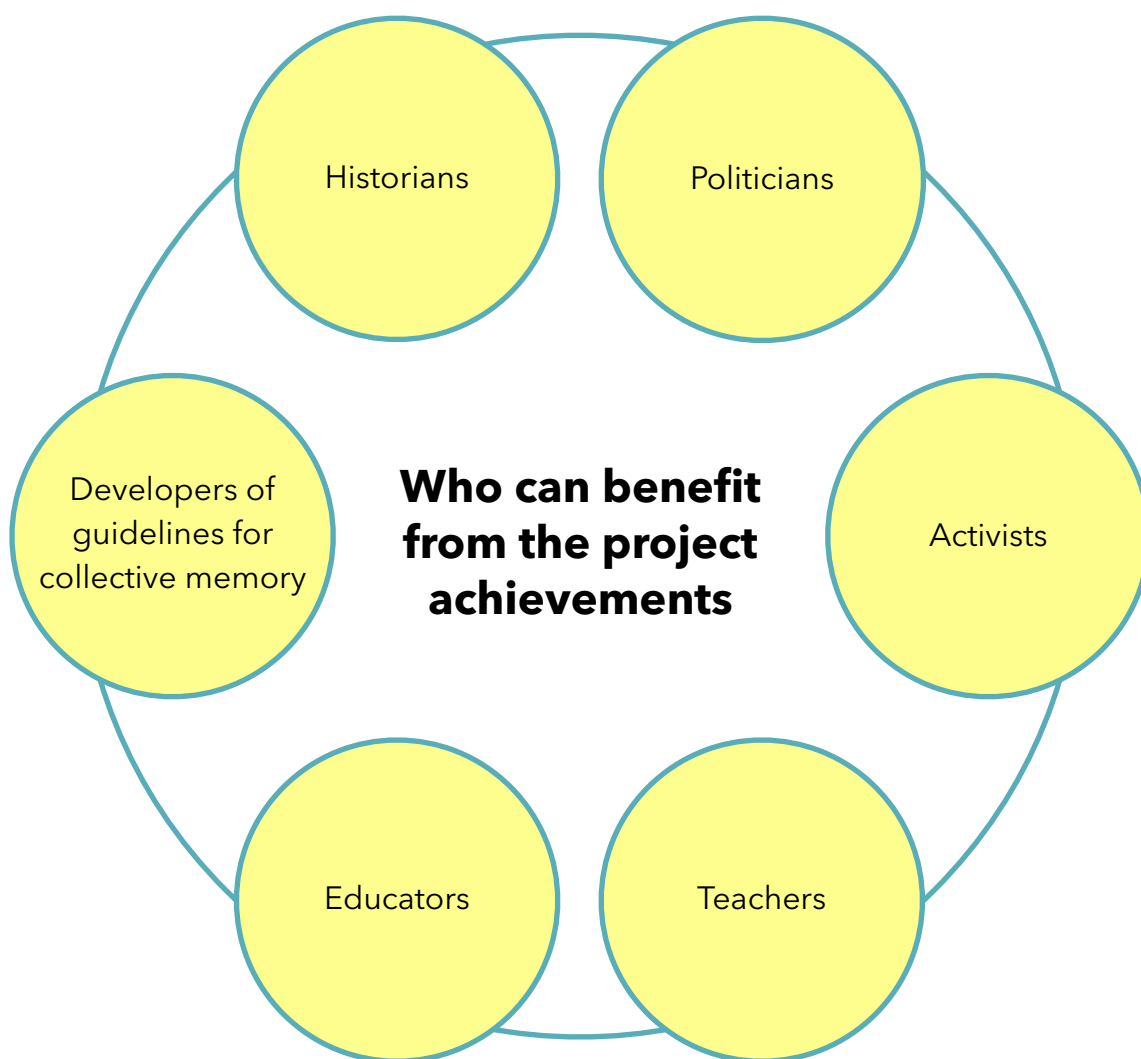
“Compiled a body of sources containing over 65,000 entries harvested from social media and webpages and created a database and an archive of this discourse.”

Samples from the vast body of sources (based on their engagement index, popularity and topic-modelling match) were uploaded into a computer-assisted qualitative data analysis software and coded according to the principles of grounded theory. On the basis of the coded research material, the members of the research team subsequently wrote a number of interpretive essays, drawing on critical theories accumulated under the umbrella paradigm of cultural studies.

PRACTICAL APPLICATIONS AND POTENTIAL

The aim is for the project to have a practical application and an impact on discursive practices rather than remaining an exercise in academic and scientific expertise. It could prove useful within various areas of public communication - information policy, self-reflective discourse, identifying and managing speakers' emotions, critical analysis, communicative strategies, updating commemorative practices, or understanding cultural symbols. Additionally, the materials can be used to raise awareness among historians, politicians, activists, teachers and educators, thereby raising public awareness, as well as a basis for formulating various collective memory guidelines.

This is a report on the first phase of the project - in the interim conclusions we have recognised and identified potential areas for further theoretical and practical research.

INTERIM CONCLUSIONS

- * Reinhardt Koselleck has remarked that “events are singular occurrences that surprise those who experience them. Yet this singularity unfolds historically in recurrent ways, recorded by the formulations of singular experiences by previous generations.” Koselleck points to the fact that people have never had a ‘proper’ (contemporary, precise, accurate, etc.) language to express traumatic experiences. Therefore, the singularity and novelty of experiences has always been narrated through recurring past notions and images that have been already established within different discourses, thus creating – sometimes inadvertently – comparisons between the past and the present.
- * The ability to distance oneself from the immediate experience and to represent it in a critical and self-reflective manner (also in terms of the modes of representation themselves) is a peacetime luxury. Actually living through traumatic experiences creates conditions that render such a distancing (physical, mental, cultural, etc.) practically impossible vis-à-vis the “here and now” of the day-to-day.
- * A total war is a transformative event that leaves little space to establish an external point of view. Therefore, understanding and voicing one’s experiences immediately through notions and images that “spring to mind” – in this instance the comparison of the full-scale Russian invasion of Ukraine to the Second World War – allows people to articulate their direct ordeals in terms that are at the same time familiar and meaningful to them with a conviction that they accurately represent their current situation.
- * The topoi of the Second World War and the Holocaust – carpet bombings, mass killings, forced deportations, etc. – are simultaneously recognised as part of the discourse on the past and experienced as contemporarily present within the comparison in question.
- * The current comparisons between the ongoing full-scale Russian invasion of Ukraine and the Second World War can be treated as “screen memories”; the past counterparts screen or block the present reality from being fully and openly expressed and represented in all its uniqueness and specificity. Such comparisons serve as a kind of buffer that allows the ongoing experience to be processed by the contemporary Ukrainian public discourse.

- * The Holocaust stands as the epitome of genocide and the Second World War as the epitome of total war. The comparisons between the ongoing full-scale Russian invasion of Ukraine and those past events are aimed at conveying a forceful message that calls into question the foundations of Western civilisation, predominantly through the re-interpretation of the “never again” topos. The “never again” slogan has been given a new meaning within the current Ukrainian public discourse to indicate that exactly what should have not happened again *is* happening again - which is a failure of our societies.
- * As much as these comparisons are well-intentioned, they do, however, sometimes omit key differences between the present and the past, which skews the way in which Ukrainian society might interpret the discourse. On the cognitive level, people might miss crucial differences regarding the representation of experience that occurred between the past and the present. The decades after 1945 brought new media, forms of communication, genres, possible public reactions, conceivable outcomes, etc. into play. These comparisons do not in themselves make it possible to clearly grasp what makes the contemporary crime a crime in itself, in other words, that this is not just simply “history repeating itself”, but rather new chapters of history unfolding before our eyes. Thus what is made visible, emphasised or voiced through the analogies at the same time obscures or blurs the specificity of the current situation.
- * The central interpretational issue of the comparisons dealt with in this project is how past roles are converted into present-day ones and, at the same time, how present-day roles and actions are contextualised with regard to their historical counterparts. Although the dehumanisation of Ukrainians is occurring and genocidal crimes are being committed by the Russian invaders, identifying the victims of the ongoing invasion with the Jews during the Second World War is problematic and sensitive, both politically and in terms of interpretation. For example, the current conflict is characterised by active resistance and combat; what is more, there is international military assistance and humanitarian aid, as well as international acknowledgement of the invasion and the broadcasting of information, even if all of this input is insufficient. Furthermore, there is no “local population” that could assist the perpetrators, apart from individual collaborators - the victims of the current invasion are not alienated.
- * Likening the Russian invaders to the German Nazis attributes them not only coherent ideology, which they appear to lack, but also too much and too little power at the same time. The comparison in this regard is utilised to simultaneously overestimate and humiliate the Russians as they seemingly aspire to become as powerful as the

Nazis, but they are not; their aims are perceived as similar, but their “performance” is depicted as meagre and often laughable; the invasion plays out as chaotic rather than meticulously planned and executed.

- * Putin is not only equated with the evil formerly represented by the Nazi regime ruled by Hitler, but often this equation is performed by means of caricature, highlighting the weaknesses of one or both dictators. As Hitler was defeated in the past, Putin will be defeated soon. Cultural representations draw on the notion that meeting one’s double, or *doppelgänger*, is a sign that death is imminent, therefore serving as a bad omen heralding the inevitable death of Putin, for Hitler is already dead and therefore cannot be affected by this prophecy. Moreover, not only is Putin a double of the Hitler-dictator, but he is also a reincarnation of the Hitler-Antichrist, which is reflected explicitly in the imagery with or without a formal representation of Hitler.
- * The trajectory of the comparisons in question does not go from past to present but, conversely, from present to past. The representations of the present are not so much steered by the past, but rather literally adhered to it on both a visual and a textual level. Therefore, the iconic images and phrases related to past crimes serve as a legitimisation and source of recognition for contemporary ones – as if atrocities committed in the past are simultaneously clearer to grasp and evaluate than those in the present, which in turn have to seek their own “justification” and “definition” in the past. Such a juxtaposition presents the present reality as not only a “continuation” or “repetition” of the past, but as a “second killing” and a “crime against memory”, which amplifies the present traumatic experiences to the point that they seemingly exceed those of the past.
- * The comparison between the current Russian invasion of Ukraine and the realities of the Second World War and the Holocaust – with regard to Ukrainian sites of memory and Ukraine as a site of memory – can be further understood with reference to a chronotope. When Ukrainian sites of memory pertaining to the Second World War and the Holocaust are nowadays targeted by the Russian invaders, the slogan “history is repeating itself” is proclaimed. Such a comparison is possible precisely because the exact same locations are being attacked – as if within the chronotope time has travelled backwards, thus revealing and amplifying the sites’ traumatic past in the circumstance of the present, which are purportedly equally traumatic. Babyn Yar serves as a prime example of such a collation. On 1 March 2022 Russian forces struck the place which saw the murder of more than one hundred thousand residents of Kyiv, most of them Jewish, by the German Nazis, beginning at the end of September 1941.

- * In our exploration of Ukrainian visual discourse, we have discerned intentional intertextual connections. This involves more than merely remembering historical events; it entails an active transmission through cultural symbols, rituals and visual representations. In the context of Ukrainian visual discourse, the symbolism of visual images creates narratives that sometimes have conflicting meanings. This is in line with a concept that resonates with the political philosophy of the French philosopher Jacques Rancière. The current study of visual images that dominate the media and social media in Ukraine therefore reflects a specific symbolic landscape, identifying how Ukrainians construct a narrative that weaves together disordered time with echoes of the Holocaust and the Second World War, using Rancière's notion of "dissonance" as a guiding thread.
- * In the context of the politics of memory, this may mean rejecting traditional narratives about war, where a certain historical event can be defined in only one way. Instead, using the concept of "dissensus" we can view the politics of memory as a battle of different interpretations and voices that compete with and oppose each other.
- * The current Ukrainian discourse on the Russian invasion functions as a palimpsest in the sense of the concept developed by Andreas Huyssen. However, the comparisons examined within this project seek, perhaps paradoxically, to put an end to the chain of events that have been unfolding since "point zero" and that are alluded to by the slogan "never again". These comparisons evoke a certain apocalyptic and Manichean vision of the ultimate battle between good and evil (between the Ukrainians and the Russians), a battle that is currently being waged predominantly in order to find closure to the Second World War and the Holocaust. By consequence, Ukrainian victory in the current war would, within the realms of collective memory, symbolise its conclusive "victory" in the Second World War and the restoration of order to Western civilisation.

CREDITS

The research was possible thanks to the bilateral Ukrainian-German project “Connecting Memory” implemented by the Foundation Memorial to the Murdered Jews of Europe (Berlin) in partnership with the NGO “Ukrainian Centre for Holocaust Studies” (Kyiv) and the NGO “Insha Osvita” (Kyiv). The project is financed by the German Federal Foreign Office. For details of the project, see netzwerk-erinnerung.de/en/

RESEARCH TEAM:

Dr Paweł Dobrosielski - academic head of the project - Associate Professor at the Institute of Polish Culture, Faculty of Polish Studies, University of Warsaw, Poland.

Vitalii Bobrov - coordinator for the “Connecting Memory” project (2020-2023), based in Kyiv, Ukraine. Vitalii Bobrov is an educational director at the Ukrainian Centre for Holocaust Studies.

Aleksandra Wróblewska - research associate on the “Connecting Memory” project (2020-2023) based at the Foundation Memorial to the Murdered Jews of Europe in Berlin. Aleksandra studied cultural anthropology at the Institute of Polish Culture at Warsaw University (2006) and at the “Gardzienice” Academy for Theatre Practices (2001).

Dr Petro Dolhanov - Associate Professor at the Department of Pedagogy and Educational Innovation at Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Ukraine. Dolhanov is also a co-founder of the NGO “Mnemonics” and editor of the column “Overcoming the Past” in the international scholarly journal “Ukraina Moderna”.

Valerie Karpan - PhD student in Contemporary Arts at the University of Coimbra (Portugal), Master of Cultural Studies at the National University of Kyiv Mohyla Academy. Her main areas of research are participatory art, colonial and postcolonial discourses in the context of Eastern European studies, memory representation and commemoration, creative protest possibilities, and participatory mapping. Valerie Karpan is the co-founder of the NGO Cultural Geographies and its Children's Geographies initiative. Since 2018 she has been part of the "Variable name" /Назва змінна art duo.

Mariia Kravchenko - cultural manager and researcher. Since 2021 she has been a lecturer at the Department of Cultural Studies of the Ukrainian Catholic University. From 2022-2023 she was research coordinator of the project "Countering Russian Propaganda Narratives about Ukraine in Western Media" (NGO Lviv Media Forum). Her main area of research is the short- and long-term impact of the cultural and creative industries on society and community development.

Maryna Khrypun - artist, curator and researcher. She is currently pursuing an MA in Curatorial Studies at the College of Arts of the University of Coimbra, Portugal. Maryna is a member and co-founder of the art duo "Variable name"/Назва змінна as well as a member of the NGO "Cultural Geographies", where she explores artistic research and multimodal anthropology, focusing mainly on visual culture, memory and commemoration, identity, and self-organizing collectives.

A SELECTION OF TEXTUAL SOURCES

- “ And so it happened. And the monsters began to repeat. And our cities, which survived such a heinous occupation that 80 years are not enough to forget about it, saw the occupier again. And got the second date of occupation in their history. And some cities, such as Mariupol, got the third. During the two years of occupation, the Nazis killed 10,000 civilians there. In two months of occupation, Russia killed 20,000. Decades after World War II, darkness returned to Ukraine.... A bloody reconstruction of Nazism was organized in Ukraine. A fanatical repetition of this regime. Its ideas, actions, words and symbols. Maniacal detailed reproduction of its atrocities and "alibi", which allegedly give an evil sacred purpose. Repetition of its crimes and even attempts to surpass the "teacher" and move him from the pedestal of the greatest evil in human history. Set a new world record for xenophobia, hatred, racism and the number of victims they can cause.”

SOURCE →

- “ Russians are burning murdered civilians in crematoria in Mariupol, as the Nazis did in concentration camps during World War II.’ According to Ukrinform, this is what the head of the Ukrainian Greek Catholic Church, Sviatoslav, said in his daily military address on the 43rd day of Russia's war against Ukraine, the press service of the UGCC reports. According to Sviatoslav, yesterday it

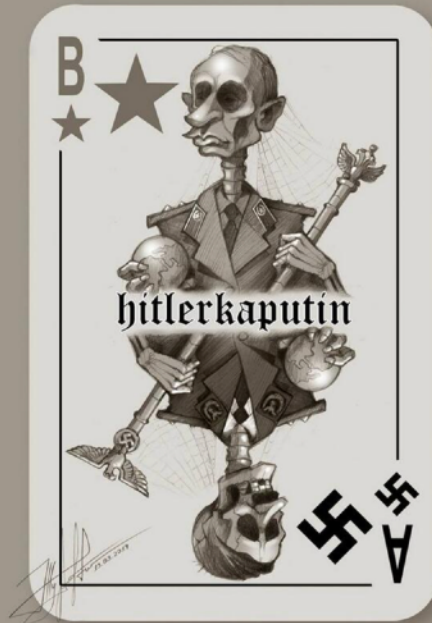
became known 'that Russia brought mobile crematoria to Mariupol along with its artillery, missiles and heavy weapons, and it uses them to burn innocent civilians day and night.' The head of the UGCC stated: 'This type of crematorium near civilian towns was only seen in Europe during the Second World War in Majdanek, Auschwitz and other infamous Nazi concentration camps. Smoke from the crematorium is again rising to the heavens from the Ukrainian lands.'"

SOURCE →

- The mayor's office noted that 'the Nazis acted in the same way more than 75 years ago' - they looted museums and took the contents to their homes. 'The rashists are confidently treading the same path, but under a different flag and slogan. They have brought "never again" back to our home. There will be punishment, and war criminals will be punished.' The city council insisted: 'We will return everything to Ukrainian Mariupol!'"

SOURCE →

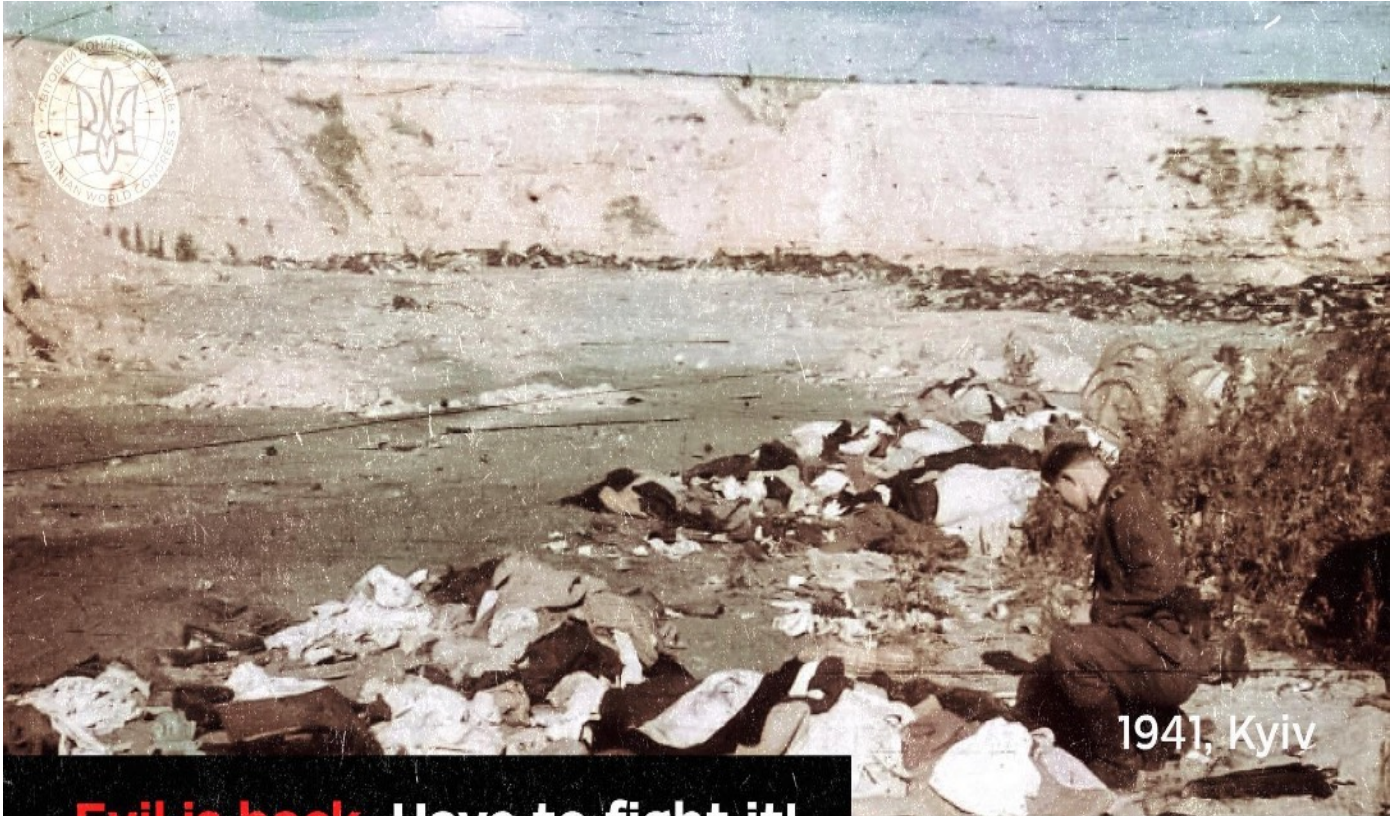
A SELECTION OF VISUAL SOURCES

SOURCE →

SOURCE →

1941, Kyiv

Evil is back. Have to fight it!

2022, Izyum

SOURCE →

